

Volný čas společně s prací ve společenské výrobě nabývá za socialismu ohromného významu. Je to dáno tím, že je spjat do slova se všemi základními stránkami praktické činnosti lidí: s produktivitou jejich práce, s podmínkami pro odpočinek, společenské styky a všestranný rozvoj osobnosti.

V každém konkrétním momentě společnost disponuje určitým množstvím volného času. Toto množství není neměnné. Závisí na růstu průměrné délky života, na prodloužení délky života po odchodu do důchodu a na řadě dalších faktorů.

Probíhající změny působí zároveň i na strukturu volného času společnosti. Je to dáno nejen změnami potřeb lidí, které nastaly vlivem technického a sociálního pokroku, ale i takovými faktory, jako jsou prodloužení doby vzdělání, změny ve složení ekonomicky aktivního obyvatelstva (především snížení počtu venkovského obyvatelstva, u kterého množství i struktura volného času jsou jiné než u obyvatelstva městského), zapojení práceschopných žen do společenské výroby, zkrácení pracovního roku atd.

U obyvatelstva zaměstnaného ve společenské výrobě se v důsledku zkrácení pracovní doby v týdnu a růstu délky placené dovolené zvyšuje týdenní i roční množství volného času. Vlivem řady faktorů (rozšíření vícesměnných provozů, pětidenní pracovní týden, tranzistorová rádia, magnetofony, televizory atd.) se podstatně mění struktura volného času. Jen přechod z osmihodinové na sedmihodinovou denní pracovní dobu uvolnil pro pracující kolem 300 hodin za rok. V posledních 100 letech se volný čas zvýšil průměrně čtyřikrát až pětikrát, což muselo vést k výrazným změnám v jeho struktuře i využití.

Růst volného času nutně ovlivnil značný rozvoj materiální základny rozhodující pro uspokojování fyzických, duchovních a sociálních potřeb lidí a odpovídajících zařízení. Vznikla a rozvíjí se zvláštní sféra

národního hospodářství, která má za úkol zajistit racionální využívání volného času jako společenské potřeby.

V socialistické společnosti s růstem množství volného času, jeho materiální základny, s organizací jeho využívání neustále rostou kulturní a sociální potřeby lidí. Spolu s tím roste i nutnost uspokojovat stále se zvyšující množství volného času. K tomu objektivně vede pro socialismus tak charakteristický růst životní úrovně obyvatelstva, jeho všeobecné i odborné vzdělání atd. To vše ovlivňuje zvýšení významu volného času jak pro různé skupiny obyvatelstva, tak i pro celou společnost.

Spolu s tím vzniká nutnost zkoumat problémy volného času za socialismu a docílit jeho nejlepšího rozdělení a využití.

Při výzkumech volného času v SSSR a v řadě socialistických zemí byly nashromážděny značné zkušenosti, zformulována řada teoretických tezí a praktických návrhů na zlepšení využití volného času. Všeobecně se uznává, že vedle pracovního času je důležitou sociálně ekonomickou kategorií volný čas. Přesto se však problémy volného času někdy zkoumají jen velmi úzce, především jako problémy racionalizace jeho využití v daném kolektivu nebo v dané sociálně demografické skupině obyvatelstva. Často se spolu se skutečnými problémy vyvyšují problémy jen zdánlivé. Proto se dále pokusíme zformulovat řadu nejdůležitějších problémů volného času, na jejichž řešení musíme přednostně soustředit úsilí.

Než přejdeme k jejich objasnění, podívejme se, jaké je množství a jaká je struktura volného času pracujících řady socialistických zemí. Proto obraťme pozornost na materiály druhé etapy zpracování dat mezinárodního srovnávacího výzkumu časových rozpočtů v 13 socialistických a kapitalistických zemích (výzkum byl proveden v letech 1965–1966) a také na výsledky řady výzkumů v SSSR.

Způsob, jakým je rozdělený čas využit a jaké množství volného času má pracující obyvatelstvo měst, je uveden v tabulce č. 1. Pro srovnání jsou v ní uvedeny výsledky ze zkoumaných měst v socialistických zemích, v USA a Francii.

Z tabulky je patrné, že množství volného času pracujících uvedených zemí, počítáno v průměru za jeden den v týdnu, činí u mužů 4,8 hod. v SSSR, v Polsku a v USA, 4,5 hod. v ČSSR a 4,1 hod. ve Francii. U žen s výjimkou USA činí cca 3 hod. Rozsah volného času ovlivňuje jednak délka pracovního dne, jednak délka času věnovaného jiným druhům činnosti. Volný čas není samozřejmě stejný v pracovní dny a ve dnech pracovního volna, u pracujících a nepracujících atd.

Z tabulky č. 2 je vidět, že volný čas pracujících mužů se ve volných dnech zvyšuje ve srovnání s všedními dny o 4–5 hodin a dosahuje tak 8–9 hodin. U žen se zvyšuje o 2,5–3,8 hodiny a dosahuje ve volné dny 4,9–6,7 hod., tj. zvyšuje se mnohem méně než u mužů.

Množství a struktura volného času pracujícího obyvatelstva zkoumaných měst jsou uvedeny v tabulce č. 3. Tato tabulka ukazuje, že největší podíl volného času dnešního městského obyvatelstva (kolem 50 %, volného času) je ve všech zemích věnován masovým sdělovacím prostředkům – četbě, rozhlasu, televizi a kinu.

Struktura volného času obyvatelstva socialistických zemí je si velmi podobná. To je dobře vidět z tabulky č. 4. Podstatně se však liší od struktury volného času pracujících kapitalistických zemí.

Obsah volného času obyvatelstva SSSR a socialistických zemí je mnohem bohatší než v kapitalistických zemích. Z údajů v tabulkách je vidět, že studium a sebevzdělání pracujících socialistických zemí zabírají mnohem větší podíl času. To je důsledkem toho, že socialistické zřízení vysoce rozvíjí duchovní potřeby člověka a touhu po vědění. Zajišťuje k tomu nutné materiální předpoklady pomocí široké sítě bezplatných denních, dálkových a večerních škol, kursů atd. Náklady na vzdělání v SSSR přesahují 113 dolarů na jednoho obyvatele, v USA 92 dolarů, ve Francii 35 a v NSR 28 dolarů.¹

Podstatná část volného času pracujících socialistických zemí je věnována četbě

krásné literatury a periodického tisku. V Pskově je čas věnovaný této činnosti 1,5 až 2× vyšší než ve zkoumaných kapitalistických státech. Ve všech zkoumaných městech činí pak zkoumaný čas věnovaný četbě v průměru u mužů: v Pskově 50 minut denně, v Olomouci 36, v USA kolem 30 a ve Francii kolem 25 minut.

V kapitalistických státech, především v USA, je nejvíce volného času věnováno televizi. Ve zkoumaných zemích připadá na televizi v průměru u mužů v USA více než 1,5 hodiny denně, v Pskově kolem 40 minut, v Olomouci a ve Francii kolem 1 hodiny. Uvážíme-li, že prostředky masové komunikace jsou v kapitalistických státech zaměřeny na výchovu k špatnému vkusu, na odvedení pozornosti pracujících od naléhavých sociálně politických problémů, pak je jasné, že pro skutečný duchovní rozvoj pracujících kapitalistických zemí zbývá relativně málo času. Také tělovýchově a sportu věnuje obyvatelstvo socialistických zemí více času než obyvatelstvo států kapitalistických.

Volný čas v socialistických zemích je tak nejen časem odpočinku a zábavy, ale slouží k všestrannému duševnímu a fyzickému rozvoji pracujících. To však neznamená, že v SSSR stejně jako v ostatních socialistických zemích nejsou nedostatky ve využívání volného času. Ačkoli jsme dosáhli v této oblasti ohromných výsledků a pokroku, zůstává ještě mnoho nevyřešených a málo prozkoumaných problémů. Které problémy volného času za socialismu je třeba podle našeho názoru zkoumat a řešit?

Jedním z nich je *problém vyrovnávání délky volného času různých tříd a sociálně profesionálních skupin socialistické společnosti*.

Volný čas sám představuje určitou formu bohatství, která má pro lidi stále rostoucí hodnotu. Množství volného času společnosti závisí koneckonců na úrovni rozvoje výrobních sil a na charakteru výrobních vztahů. Proto právem můžeme hovořit o *výrobě* (přesněji reprodukci) volného času, jeho *rozdělování* mezi jednotlivé třídy a sociální skupiny a jeho *spotřebě*.

Socialismus odstraňuje antagonistické rozpory ve tvorbě, rozdělování a spotřebě volného času. Nemůže však najednou a

¹ Viz *My i planeta*. Moskva 1967, s. 169.

Tabulka 1: Čas pracujícího městského obyvatelstva věnovaný na základní činnosti (v hodinách na osobu, v průměru za jeden den v týdnu) — mezinárodní srovnání

	Muži					Ženy				
	Pskov SSSR	Toruň Polsko	Olomouc ČSSR	USA nár. výběr	Francie (6 měst)	Pskov SSSR	Toruň Polsko	Olomouc ČSSR	USA nár. výběr	Francie (6 měst)
Práce	6,5	6,8	6,6	6,5	6,7	6,1	5,7	5,6	4,9	5,5
Doprava do práce a zpět	0,7	0,9	0,8	0,7	0,6	0,6	0,7	0,6	0,5	0,5
Práce v domácnosti a na vlastním hospodářství	1,3	1,2	1,6	1,1	1,4	3,6	3,6	4,5	3,3	3,5
Opatrování a výchova dětí	0,5	0,4	0,3	0,2	0,2	0,6	0,6	0,5	0,4	0,5
Uspokojování fyzických potřeb	9,9	9,8	9,9	10,2	10,9	9,5	9,6	9,6	10,3	10,9
Uspokojování duchovních, fyzických a sociálních potřeb (volný čas)	4,8	4,8	4,5	4,8	4,1	3,1	3,5	3,0	4,1	3,0
Doprava do zaměstnání ve volném čase (kromě práce)	0,3	0,1	0,3	0,5	0,1	0,5	0,3	0,2	0,5	0,1
Celkem	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0

Tabulka 2: Množství volného času pracujícího městského obyvatelstva (v hodinách na osobu v průměru za jeden den v týdnu) — mezinárodní srovnání

	Muži					Ženy				
	Pskov SSSR	Toruň Polsko	Olomouc ČSSR	USA nár. výběr	Francie (6 měst)	Pskov SSSR	Toruň Polsko	Olomouc ČSSR	USA nár. výběr	Francie (6 měst)
Pracující:										
v průměru za 1 den v týdnu	4,8	4,8	4,5	4,8	4,1	3,1	3,5	3,0	4,1	3,0
v průměru za 1 prac. den	4,1	3,8	3,5	3,5	2,7	2,7	2,7	2,4	3,8	2,0
v průměru za 1 volný den	9,1	8,7	7,5	8,9	7,8	5,9	6,5	4,9	6,7	5,8
rozdíl množství volného času ve volném a prac. dnu	5,0	4,9	4,0	5,4	5,1	3,2	3,8	2,5	2,9	3,8

Tabulka 3: Využití volného času pracujícího městského obyvatelstva (v minutách v průměru za jeden den v týdnu) — mezinárodní srovnání

Skupiny činností	Muži					Ženy				
	Pskov SSSR	Toruň Polsko	Olomouc ČSSR	USA nár. výběr	Francie (6 měst)	Pskov SSSR	Toruň Polsko	Olomouc ČSSR	USA nár. výběr	Francie (6 měst)
Studium a sebevzdělání	39,8	21,5	19,5	11,0	6,5	17,8	18,6	10,9	7,1	3,8
Účast na společenské činnosti	9,2	5,7	10,7	5,6	3,2	6,1	3,6	5,7	2,3	1,3
Sdělovací prostředky (četba, rozhlas, televize, kino)	141,5	139,3	141,4	145,5	99,7	88,4	93,2	84,7	95,5	64,8
Pobyt doma	4,5	13,0	7,3	18,9	10,7	2,2	7,3	4,6	25,0	10,1
Pobyt mimo domov	11,9	24,8	17,6	34,6	20,9	7,2	16,3	10,0	34,1	17,3
Besedy	8,3	14,6	12,4	12,9	17,6	7,3	10,5	8,3	17,4	13,7
Představení (sportovní hry, divadla, koncerty, atd., bez kina)	4,2	4,1	4,4	6,0	4,7	5,7	2,9	4,7	8,0	5,0
Tělovýchova a sport	26,2	13,2	12,3	12,1	14,9	8,7	8,5	9,9	4,8	8,1
Tvůrčí a zájmová činnost	8,3	4,4	11,1	10,2	13,1	14,6	12,5	18,7	18,4	18,0
Náboženské obřady	0,2	3,7	0,5	7,6	3,6	0,1	4,6	0,5	8,6	3,4
Pasivní odpočinek	10,2	26,5	18,6	4,8	32,5	8,4	18,4	10,6	9,3	22,9
Doprava spojená s činností ve volném čase	23,2	19,0	14,0	19,2	16,6	17,0	14,8	8,8	15,7	12,5
Celkem	288,8	289,6	269,4	288,4	243,5	183,9	211,2	177,2	246,3	180,8

Tabulka 4: *Množství a struktura volného času pracujícího městského obyvatelstva (na osobu v hodinách za týden) — mezinárodní srovnání*

Skupiny činností	Muži				Ženy			
	Pskov SSSR	Olomouc ČSSR	Francie (6 měst)	USA nár. výběr	Pskov SSSR	Olomouc ČSSR	Francie (6 měst)	USA nár. výběr
Studium a sebevzdělání	4,6	2,3	1,3	0,8	2,1	1,3	0,8	0,4
Účast na společenské činnosti	1,1	1,2	0,6	0,4	0,7	0,7	0,3	0,2
Sdělovací prostředky (četba, rozhlas, televize, kino)	16,5	16,5	17,0	11,6	10,3	9,9	11,1	7,6
Pobyt doma	1,9	2,9	6,2	3,7	1,1	1,7	6,9	3,2
Pobyt mimo domov	1,0	1,4	1,5	2,0	0,8	1,0	2,0	1,6
Představení (sportovní hry, divadla, koncerty, atd., bez kina)	0,5	0,5	0,7	0,5	0,7	0,6	0,9	0,6
Tělovýchova a sport	3,0	1,4	1,4	1,7	1,0	1,1	0,6	0,9
Tvůrčí a zájmová činnost	1,0	1,3	1,2	1,5	1,7	2,2	2,1	2,1
Náboženské obřady	0,0	0,1	0,9	0,4	0,0	0,1	1,0	0,4
Pasivní odpočinek	1,2	2,2	0,6	3,8	1,0	1,2	0,9	2,7
Doprava spojená s činností ve volném čase	2,7	1,6	2,2	1,9	2,0	1,1	1,8	1,9

Tabulka 5: *Změny v množství práce v domácnosti, na vlastním hospodářství a v množství volného času probíhající v souvislosti s růstem věku kolchozníků (v hodinách na osobu v průměru za jeden den v týdnu — na základě výzkumu tří oblastí RSFSR)*

	Pohlaví	Věk (let)					
		16—19	20—24	25—34	35—49	50—59 muži 50—54 ženy	60 a starší muži 55 a starší ženy
Práce v domácnosti a na vlastním hospodářství	m	1,0	2,2	2,3	2,8	3,4	3,9
	ž	2,9	4,4	6,5	7,0	7,5	7,9
Uspokojení fyzických a sociálních potřeb (volný čas)	m	4,3	3,8	2,7	2,2	2,1	2,3
	ž	4,5	2,5	1,5	1,4	1,7	1,9

plně likvidovat existující nerovnosti v jeho rozdělení mezi různé třídy a sociálně profesionální skupiny obyvatelstva. Tento problém je třeba řešit v souladu s rozvojem výrobních sil.²

Analýza rozpočtů ukazuje, že stále ještě existuje určitá nerovnost ve využívání volného času, a to především mezi třídami, za druhé mezi sociálně profesionálními skupinami uvnitř tříd.

Tak na základě údajů výzkumu v RSFSR z r. 1963 činí množství volného času u mužů v průměru na osobu za jeden den v týdnu: u kolchozníků 2,5 hodiny, u pracujících v průmyslu 4,6 hodiny, což odpovídá v ročním vyjádření 989 a 1970 hodinám. Volný čas kolchozníků byl tedy v r. 1963 téměř dvakrát menší než u pracujících v průmyslu. To je podmíněno řadou příčin, částečně delším pracovním dnem pracujících v zemědělství. Podle snímku pracovního dne chovatelů dobytka v kolchozech a sovchozech RSFSR představuje jejich pracovní den 8,2 hod., v mléčné živočišné produkci 8,3 hod., u chovatelů ovci 9,5 hod. denně. Z našich příkladů vyplývá, že skutečný pracovní rok pracujících v sovchozech (mužů) je o 100 hodin delší než pracovní rok pracujících v průmyslu. U kolchozníků tento rozdíl dosahuje téměř 1000 hodin.

Množství volného času kolchozníků a pracujících sovchozů se značně snižuje, zejména u žen, práci v domácnosti a na vlastním hospodářství. U žen pracujících v zemědělství je tato položka o 2–2,5 hod. denně (o 700–900 hod. za rok) větší než u žen pracujících v průmyslu. Ve srovnání s pracujícími v průmyslu je celková doba práce kolchozníků (počítáme-li čas věnovaný společenské práci, práci v domácnosti i na vlastním hospodářství) větší než u mužů za rok o 1200 hod., u žen o 700 hod.

V řadě případů jsou rozdíly v množství volného času u různých profesionálních skupin v rámci jedné třídy větší než rozdíly v množství volného času mezi jednotlivými třídami. Například v r. 1959 volný čas všedního dne pracujících mužů Krasnojarského kraje činil v uhelném průmyslu 4,06 hod., v hutnictví 3,70 hod. a v lesním hospodářství 2,73 hod.

V zemědělství je situace analogická. Po-

dle výzkumu z roku 1963 činí množství volného času mužů pracujících v rostlinné výrobě v průměru 2,6 hod. za den, v živočišné výrobě 2,3 hod., u mechanizátorů 3,2 hod.

Tato fakta svědčí o tom, že rozdíly v množství volného času sovětských pracujících nemají třídní charakter. Nejsou dány formami vlastnictví a rozdělování hmotných statků ve společnosti, jako je tomu v kapitalistické společnosti, ale především rozdíly v charakteru, režimu a podmínkách práce a také řadou sociálně demografických faktorů (pohlaví, věk, vzdělání apod.).

Existence rozdílů v množství volného času má však v řadě případů nepříznivé sociální důsledky. Různé množství volného času ovlivňuje různé možnosti odpočinku a kulturního využití, podíl na společenské spotřebě, možnosti zvyšování kvalifikace i všestranného rozvoje osobnosti. Je také jednou z příčin fluktuace dělnictva uvnitř odvětví i mezi nimi a migrace vesnického obyvatelstva do měst. V souvislosti s tím je nutné rozpracovat vědecky zdůvodněné cesty a opatření, které by zabezpečily pracujícím v zemědělství stejné množství volného času, jaké mají pracující ve městech. Řešení těchto úkolů není možné bez širokého rozvoje výzkumu časového rozpočtu různých sociálně profesionálních a demografických skupin obyvatelstva. Musíme konstatovat, že časový rozpočet u pracujících v zemědělství je podstatně méně prozkoumán než u pracujících v průmyslu.

To vše svědčí o tom, že vyrovnávání rozsahu volného času různých kategorií pracujících socialistické společnosti představuje jeden z důležitých úkolů nastávajícího období.

Nejdůležitějším úkolem sociálního plánu je zajistit, aby *muži i ženy měli stejná práva na volný čas*, tzn. zajistit jim stejné možnosti odpočinku, uplatnění kulturních a sociálních zájmů, účasti na společenském životě i všestranného rozvoje osobnosti.

V současné době stále existují značné rozdíly v množství volného času pracujících mužů a žen. V Polsku, Československu a Sovětském svazu je volný čas žen v průměru týdně menší přibližně o 10 ho-

² V souvislosti s tímto problémem zůstává jedním z úkolů stanovení normy volného času (týdenní a roční) pro různé kategorie pracujících. To však

neznamená, že musí být stejná pro všechny profesionální a demografické skupiny obyvatelstva.

din než volný čas mužů. Sečteno za rok je to kolem 500 hodin. Tyto rozdíly jsou obdobné jak u dělníků, tak u rolníků (kolchozníků) a inteligence.

Tato nerovnost v množství volného času má řadu příčin. Socialismus dal ženám stejné právo na práci a společně s tím v zásadě vyřešil problém ekonomické rovnosti žen a mužů. V důsledku toho větší na praceschopných žen byla na jedné straně zapojena do společenské výroby, na druhé straně se však výrazně zmenšila sociální kategorie žen v domácnosti. Podle údajů mezinárodního výzkumu je v Toruni (Polsko) 66,9 % praceschopných žen zaměstnáno ve společenské výrobě, v Olomouci (ČSSR) 69,2 % a v Pskově (SSSR) 88,6 %. Stejně právo na práci znamená i stejnou délku společenské práce mužů a žen. Socialistické státy neměly až do této doby dostatečné prostředky k revoluční přeměně prací v domácnosti. Čas věnovaný práci v domácnosti a péči o děti je u pracujících žen 2× až 3× větší než u mužů: v Pskově to je 4,2 a 1,8 hod., v Toruni 4,2 a 1,6 hodin, v Olomouci 5,0 a 1,9 hod. v průměru za jeden den v týdnu (viz tabulka 1).

Rozsah domácích prací a jemu odpovídající časové náklady se zvětšují s počtem dětí v rodině. Tak u vdancích pracujících žen v Pskově, které mají děti, z nichž jednomu z nich jsou méně než 4 roky, tato časová položka činí: u žen s jedním dítětem — 4,6 hodin v průměru za jeden den v týdnu, u žen se dvěma až třemi dětmi i více 6,3–6,4 hodiny.

Obdobná situace je i u vesnického obyvatelstva. Množství volného času je u kolchoznic menší o 1 hodinu denně než u žen pracujících v průmyslu. K práci v domácnosti přibývá ještě práce na vlastním hospodářství. Přitom se s rostoucím věkem (jak je patrné z tabulky č. 5) čas věnovaný práci v domácnosti, na vlastním hospodářství a péči o děti ještě zvyšuje a volný čas se naopak zmenšuje.

Sociální důsledky diferencí v množství práce v domácnosti a volného času pracujících mužů a žen jsou značné. Ženy mají menší možnost účastnit se veřejné činnosti, využívat kulturních zařízení, zvyšovat si svou kvalifikaci atd. Velký rozsah práce spolu s růstem hodnoty volného času, k němuž za poslední desetiletí došlo, je jednou z příčin snížení populace a ne-

dostatečné pozornosti věnované výchově dětí.

Problém překonávání rozdílů v rozsahu doby věnované práci v domácnosti a volného času není nějakým „technickým problémem“. Nelze jej řešit pouze zvýšením úrovně mechanizace a elektrifikace domácích prací. Je všeobecně známo, že v důsledku pronikání průmyslové kultury je v USA tato úroveň dosti vysoká. A přece je problém množství práce v domácnosti v USA velmi významný. V městě Jacksonu představuje u sta zkoumaných členů rodin 372 hodin za jeden den, zatímco v Pskově dosahuje 370 hodin a v Olomouci 400 hodin. K řešení tohoto složitějšího sociálně ekonomického problému je nutný celý komplex opatření, a jak ukazuje zkušenost, i poměrně dlouhá doba.

Zdá se, že největší význam mají tři skupiny opatření:

1. Opatření spojená se zkracováním času věnovaného různým domácím pracím a uspokojování životních potřeb (mechanizace a elektrifikace domácích prací, vhodné rozmístění a časový režim práce služeb, mechanizace prací na záhumenuku atd.).
2. Opatření, která by odstranila řadu domácích prací tím, že by je převedla do oblasti společenské výroby (příprava jídla atd.).
3. Opatření spojená s regulací pracovní doby zaměstnaných žen s dětmi.

Společně s prvními dvěma opatřeními si vážné pozornosti speciálního výzkumu zaslouží i skupina třetí. Při každém stupni mechanizace domácí práce zůstanou některé její druhy i v budoucnosti především záležitostí žen (například péče o děti). Vycházíme-li z uznání společenské užitečnosti takových funkcí, pak musíme u zaměstnaných žen s dětmi uzнат nutnost odpovídajícího zkrácení účasti na společenské výrobě. To lze uskutečnit několika cestami:

- zkrácením let práce potřebných pro získání důchodu;
- přepracováním systému mateřských dovolených tak, aby se jejich doba započítávala do odpracovaných let;
- poskytnutím práva na neúplný pracovní týden nebo neúplný pracovní den.

Společně s odstraněním velkých rozdílů v množství volného času (kvantitativní

stránky) má velký význam také vyrovnávání obsahu volného času (kvalitativní stránka) různých sociálně profesionálních a demografických skupin obyvatelstva. V rozsahu i obsahu volného času musí existovat určité rozdíly. Avšak řešení nejdůležitějšího úkolu socialismu — všestranného rozvoje osobnosti — předpokládá rozvoj vysoké úrovně kulturních, fyzických a sociálních potřeb a bohatý obsah volného času všech pracujících. V souvislosti s tím nabývá v socialismu největšího významu *problém zabezpečení racionálního využívání volného času*.

Tento problém musíme chápat jednak z hlediska člověka — jako problém nejlepšího využití volného času všemi skupinami obyvatelstva. To pak závisí i na samotných lidech, na jejich schopnostech hodnocení a využívání času i na materiálních podmínkách, jaké společnost vytvoří pro racionální využití volného času stanovením režimu i řadou jiných faktorů. Na druhé straně je třeba jej chápat z hlediska společnosti — jako problém nejlepšího využívání volného času společnosti, což předpokládá jeho odpovídající rozdělení mezi různé sociálně profesionální a demografické skupiny obyvatelstva i materiální a organizační zabezpečení jeho využití.

Podle našeho názoru nelze souhlasit s koncepcí „hojnosti volného času“, kterou propaguje řada buržoazních sociologů. Žádná hojnost volného času neexistuje ani v nejrozvinutějších kapitalistických zemích. Výzkumy ukazují, že tempo růstu volného času pracujícího obyvatelstva se v posledních desetiletích zpomalilo a i v budoucnosti zůstane pomalé.

Stejně chybná je i koncepce „všeobecného nedostatku volného času“, jejímž autorem je B. A. Grušin.³ Podle něho je hlavním problémem zvýšení volného času. Tato koncepce se zakládá na subjektivních názorech získaných v anketě.

Je jisté, že tyto subjektivní názory mají svůj určitý podklad. Pro způsob života současného městského obyvatelstva je charakteristické vysoké životní tempo. Lidé pociťují nedostatek volného času nutného ke splnění mnoha úkolů. Vedle základních činností se v důsledku toho rozšiřují činnosti sekundární. Z nich pak největší podíl připadá na volný čas, u pracujících žen

v řadě zemí kromě toho i na domácí práce. Tak u pracujících žen v Pskově připadá na domácí práci jako na druhotný způsob činnosti v průměru 15 minut na 1 den, v Toruni (Polsko) kolem 1 hodiny a v Olomouci kolem 1,5 hodiny. Množství činností ve volném čase, které představují sekundární způsob aktivity, je ve všech zemích významné. U pracujících mužů v Pskově činí 248 minut denně, v Toruni 299 minut, v Olomouci 229, v USA 290, ve Francii 207 minut denně. Nejvíce času je věnováno debatám a masovým sdělovacím prostředkům. Tak vzniká velmi podstatné a významné zvětšení volného času: dosahuje 7–9 hodin za den (viz tabulku 6).

Avšak koncepce B. A. Grušina nepočítá s tím, že množství volného času společnosti (jako primárního způsobu činnosti) má vždy určitou společensky nutnou velikost a nemůže být libovolně zvýšeno. Stačí připomenout, že zkrácení délky pracovního dne o 1 hodinu se ve všech státech uskutčovalo velmi dlouho.

Množství volného času je plně dostačující jak u pracujících SSSR, tak u pracujících ostatních socialistických zemí. Jak ukazuje tabulka 1, množství volného času není nižší a je dokonce o něco vyšší než například u pracujícího obyvatelstva rozvinuté kapitalistické země, jakou je Francie. V celoročním průměru je volný čas už nyní stejný nebo se přibližuje délce pracovního roku a — počítáme-li do něho sekundární činnosti — pak pracovní rok výrazně převyšuje.

Uvedení problému racionálního využívání volného času vychází ze skutečnosti, že se volného času v současné době nevyužívá vždy správně. Svědčí o tom analýza výsledků četných výzkumů časových rozpočtů různých skupin obyvatelstva. Využití volného času má někdy jednostranný nebo naopak příliš rozptýlený charakter. Ačkoli naši pracující využívají volného času vcelku racionálně, zvláště v porovnání s pracujícím obyvatelstvem kapitalistických zemí, přece jen řada skupin obyvatelstva ho nedovede dosud využívat s potřebnou kulturou. Nejsou dosud plně vymýceny prvky antikultury — bezcílné trávení času atd. Racionální využívání volného času je vcelku nedostatečně kontrolováno i společností, neboť chybí

³ Viz Grušin, B : *Svobodnoje vremja. Aktualnye problemy*. Moskva, vydavatelství Mysl 1967.

Tabulka 6: *Množství a využití volného času jako primárního a sekundárního způsobu činnosti pracujícího městského obyvatelstva (v minutách průměru za jeden den) — mezinárodní srovnání*

	Muži					Ženy				
	SSSR	Polsko	ČSSR	USA	Francie	SSSR	Polsko	ČSSR	USA	Francie
Studium a sebezvzdělání	40,7	23,1	20,6	11,9	7,2	18,7	19,4	12,1	7,9	4,1
Účast na společenské činnosti	9,7	5,9	11,7	5,7	3,3	6,5	3,6	5,7	2,4	1,3
Sdělovací prostředky (četba, rozhlas, televize, kino)	179,7	211,0	240,5	235,3	184,3	140,6	191,7	204,7	203,4	170,1
Pobyt doma	4,6	15,4	8,7	24,0	12,6	2,3	9,3	6,4	33,1	11,5
Pobyt mimo domov	13,7	25,2	19,4	35,2	20,7	7,4	16,8	11,9	34,6	17,4
Besedy	201,5	226,0	81,9	194,1	124,8	200,5	207,6	56,9	162,5	121,6
Představení (sportovní hry, divadla, koncerty, kromě kina)	4,8	4,1	4,5	6,0	4,7	5,8	3,7	4,9	8,0	5,0
Tělovýchova a sport	26,4	15,0	12,9	12,6	15,1	9,3	9,8	10,1	5,5	8,1
Tváření a zájmová činnost	9,8	6,6	14,1	17,2	15,6	17,4	17,8	33,5	28,0	26,2
Náboženské obřady	0,2	3,7	0,6	7,7	3,8	0,1	4,7	0,5	8,6	4,3
Pasivní odpočinek	22,0	33,8	69,6	9,9	42,2	14,0	21,6	47,0	14,7	27,2
Doprava spojená s činností ve volném čase	23,6	19,1	19,3	21,2	16,6	17,2	14,9	11,6	17,0	12,5
Celkem	536,8	588,9	503,8	580,8	450,7	439,8	521,1	459,3	525,7	408,4

evidence množství volného času, není známa jeho přesná struktura, nejsou analyzovány tendence změn.

Musíme podotknout, že v důsledku nedostatečných znalostí problémů volného času je sám pojem „racionální využití“ ještě příliš nevyhraněný, jeho praktická kritéria se zakládají pouze na základě hodnocení expertů.

Ve volném čase stejně jako v čase pracovním je nutno vydělit pojmy jeho ztrát a rezerv. Ztráty musí obsahovat prvky antikultury, tj. čas věnovaný takovým činnostem, jako jsou bezcílné trávení času, nevyužití přestávky mezi některými činnostmi atd. Rezervy jsou i v čase přípravy a ukončení řady činností prováděných ve volném čase. Tento čas může být zkrácen řadou opatření (například těch, která povedou ke zkrácení času při obstarávání vstupenek do divadel a kin, při půjčování knih, při přepravě do rekreačních oblastí atd.). Odstranění ztrát a využití rezerv volného času je důležitým úkolem socialistické společnosti. To nejen nevylučuje, ale naopak předpokládá využití rezerv obsažených v čase věnovaném jak činnosti spjaté s prací, tak i domácí práci, které mohou být v jisté míře východiskem pro zvětšení volného času.

Jaké jsou základní cesty k zajištění racionálního rozdělení a využití volného času?

První z nich je další rozvoj materiální základny nutné pro uspokojování různých potřeb lidí ve volném čase. Tato základna, předpokládající širokou síť různých institucí a organizací — kina, divadla, knihovny, kulturní domy atd. — se v socialismu rozvíjí v zájmu nejplnějšiho uspokojování potřeb pracujících.

Tato základna je však nerovnoměrně rozložena v různých hospodářských oblastech, uvnitř měst, mezi městem a vesnicí. Nepřehlídí se vždy k potřebám různých sociálně profesionálních a sociálně demografických skupin obyvatelstva (různé skupiny inteligence a dělníků, mládež a důchodci). Tato situace podmiňuje nerovnoměrné rozdělení fondu společenské spotřeby a vede k řadě nepříznivých sociálně ekonomických důsledků (například k odchodu vesnické mládeže z vesnic do měst).

K plnému uspokojení duchovních, fyzic-

kých a sociálních potřeb lidí je třeba znát strukturu materiální základny volného času, dynamiku jeho rozvoje atd. Vzhledem k nedokonalé statistické evidenci volného času a k jejímu rozptylu mezi různé organizace a úřady je to v současné době prakticky nemožné.⁴ Za druhé je nutné, aby byla zdokonalena organizace využívání volného času různých kategorií obyvatelstva.

S tím souvisí i význam souladu pracovního režimu podniků a zařízení poskytujících služby obyvatelstvu s pracovním režimem zaměstnaného obyvatelstva. Nesoulad jejich pracovní doby vede k tomu, že se materiální základny volného času nevyužívá plně a zároveň se neuspokojují potřeby lidí.

Sféra duchovních, fyzických a sociálních potřeb lidí je v současnosti uspokojována podniky a zařízeními náležejícími různým institucím jak státním (ministerstvo kultury, různé státní výbory — tisku, rozhlasu a televize, tělesné výchovy a sportu atd.), tak společenským (odborářským, komsomolským, sportovním). Každá instituce se stará pouze o „svou“ část volného času lidí, aniž by se znepokojovala tím, jak jsou uspokojovány ostatní části. Protože podniky a zařízení nedisponují stejnými sociálně kulturními fondy, stav a rozvoj materiální základny volného času není stejný. Podle našeho názoru právě proto dozrála nutnost vytvoření odpovědného orgánu (ministerstva nebo státního výboru volného času), který by koordinoval a řídil činnost všech správ pracujících v oblasti uspokojování volného času obyvatelstva.

Je nutné zpřesnit strukturu organizací a zařízení řídících využívání volného času, jejich funkce, podřízenost atd. Kritériem služby volnému času může být jeho racionální využívání různými skupinami obyvatelstva. Z toho vyplývá nutnost stálého a všeobecného výzkumu využití rozpočtu a bilance času obyvatelstva.

Od vědecké organizace práce je nutné přejít k vědecké organizaci volného času: v podniku, v kolchoze, v okrese, v kraji, v celé společnosti. Na závodech dozrála nutnost vydělení služeb věnovaných volnému času od služeb určených domácnosti. Bylo by účelné, aby podobným službám

⁴ Výzkumy B. P. Kutyrjova ukázaly, že např. v USA za 15 let (od r. 1950 do r. 1965) materiální základna volného času vzrostla téměř dvakrát.

podléhaly výzkumné laboratoře (i se svou materiální základnou) zabývající se poznáváním zájmů lidí a rozpracováním doporučení pro uspokojování těchto zájmů.

Za třetí, velmi vážným prvkem zabezpečení racionálního využití volného času v socialistické společnosti je výchova ke kultuře volného času. Umění odpočívat plně a s užitkem je nutné se učit od dětských let. Přitom toto učení v podstatě trvá celý život, protože se mění jak podmínky, tak i způsob života. Musíme naučit dobře využívat volného času nejen mládež, ale i penzisty. Je i naší vinou, že prvky antikultury a neracionálního využívání volného času, které se někdy objevují, jsou spojeny s nedostatečně rozvinutými kulturními zájmy některých skupin obyvatelstva a s materiální základnou volného času, ale velmi často i s neschopností správně využívat volného času.

Nakonec se musíme zastavit u problému řízení (regulace) volného času obyvatelstva v měřítku společnosti i v měřítku velkých území. K tomu je nutná perspektivní prognóza množství a struktury volného času. Podle našeho názoru důležitým

prostředkem takové prognózy může a musí být souhrnná bilance času, včetně bilance volného času.⁵ Na základě prognostických hodnocení je možné vědecky fundovaně plánovat racionální využívání volného času.

O tom, že prognóza a plánování využití volného času jsou nutné, svědčí zkušenosti s přechodem ke kratšímu pracovnímu dni. Díky plánování a prognóze volného času můžeme přejít ke zdokonalování jeho regulace na podkladě bilance. To je nový, téměř nezkoumaný problém. V souvislosti s ním je nutné vyřešit takové otázky, jako je cíl regulace; její úroveň; prostředky — páky působící na rozdělení a využívání volného času různých sociálně profesionálních a demografických vrstev obyvatelstva; normy volného času nutné pro duševní a fyzický rozvoj, pro společenské styky atd.

Je nepochybné, že otázka cest regulace a zabezpečení racionálního využití volného času vyžaduje další seriózní výzkum a studium i zobecnění zkušeností, které v této oblasti byly získány v různých zemích.

Přeložila Jaroslava Hedvičáková

⁵ Podrobněji o tomto problému viz naše studie *O sovokupnom balanse vremeni naselenija strany kak sredstva prognozirovanija proporcij čelově-*

českoj dějatelnosti. Filosofskije nauki 1970, č. 6, s. 60—67.